

ЕТНОЛОГІЯ

УДК 392.3:392.4:392.5:348:347.624 (477.83/.86)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2025/1.40>

Войтович Н.М.

Львівський національний університет ветеринарної
медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького

Денис І.З.

Національний лісотехнічний університет України

ЯК ОДРУЖУВАЛИСЯ ТА РОЗЛУЧАЛИСЯ УКРАЇНЦІ НА ГАЛИЧИНІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. *Мета дослідження* – проаналізувати основні причини/мотиви одружень (зокрема й повторних), ранніх шлюбів, розлучень між українцями галицького села у 20–30-их роках ХХ ст., спробувати порівняти їх із попереднім історичним періодом (ХІХ ст.).

Методологія дослідження базується на застосуванні принципу історизму, а також на використанні як загальних, так і спеціальних наукових методів, зокрема на компаративно-історичному. Ключову роль надано аналізу архівних матеріалів, а також етнографічних джерел, що дало можливість порівняти дані, які стосуються шлюбно-сімейної сфери початку ХХ ст. із попереднім періодом (ХІХ ст.). **Науковою новизною** є аналіз мотивів та причин вибору подружньої пари, одруження, раннього шлюбу, розлучення, властивих для тогочасного сільського суспільства Галичини.

Висновки. При одруженні та розлученні сільський соціум Галичини послуговувався різними мотивами та причинами, що ґрунтувалися на канонічних вимогах церкви та звичаєвого права. Основними причинами ранніх шлюбів, одруження (зокрема й повторного), а також розладу в сім'ї чи визнання шлюбу недійсним у міжвоєнний період були економічні (майнові), канонічні – примус до шлюбу батьками, шлюб між «кровними», бігамія, формальне уневаження шлюбу для узаконення давно існуючого «дикого супружжя». Інші поширені причини розлучень – аморальна поведінка, наявність психічної чи фізичної хвороби, неспроможність народити дітей, жорстокість, погрози шлюбного партнера, застосування фізичного насильства у сім'ї, пияцтво чи марнотратність чоловіка. Цікаво, що сільське середовище Галичини не вважало подружню зраду вагомим аргументом для припинення чинності подружжя. Всі ці причини, мотиви особливо гостро артикулюють в умовах еміграції за океан та військових часів, коли довга розлука чоловіків та дружин тривала роками.

Ключові слова: Галичина, українці, одруження, розлучення, шлюбно-сімейні відносини, сім'я, повсякдення.

Постановка проблеми. У 20–30-их роках минулого століття західноукраїнські землі, зокрема Галичини, перебували у складі Другої Речі Посполитої. Проте на шлюбно-сімейні відносини загалом і причини одружень й розлучень між українцями польські закони майже не впливали. Адже переважна більшість населення Галичини була українцями, які проживали у сільській місцевості; українці дотримувалися переважно принципу територіальної, національної та релігійної ендогамії. Тогочасне українське сільське суспільство залишалося консервативним і традиційним,

таким, що у сфері сімейних відносин ґрунтувалося на звичаєвому праві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для того, щоб зрозуміти як соціально-економічні та культурні реалії, що «оточували» суспільство Галичини міжвоєнного періоду, впливали на шлюбно-сімейні відносини, потрібно передусім проаналізувати дисертацію Оксани Пасіцької, де авторка детально зупиняється на характеристиці етнодемографічних процесів та соціальної структури місцевого населення [15, с. 68–76]. Про Галичину того періоду пише й Петро Чор-

ній. Автор трактує галицькі терени як межову територію-прикордоння, де функціонують, дисонують, взаємодіють різноманітні етнічні культури. Один із аспектів дослідження присвячений проблемі міжетнічних шлюбів між міщанами-українцями та міщанами-поляками [19, с. 207]. Галицька сім'я початку ХХ ст., поширеність подружніх зрад у міських сім'ях української інтелігенції тощо є сферою зацікавлень львівської дослідниці Івонни Черчович [17]. Науковиця Ірина Петренко спробувала реконструювати шлюбні відносини, які були властиві для сімей у православних українців Російської імперії другої половини ХVІІІ ст. До слова, авторка показала, який вплив на ці відносини мало звичаєве, церковне і світське право, з'ясувала причини розлучень та деталізувала процеси розірвання шлюбу [16]. Все ж у науковій літературі шлюбно-сімейні відносини українського сільського населення Галичини міжвоєнного періоду, зокрема і причини одружень та розлучень не були предметом окремої уваги та розвідок.

Постановка завдання. Мета статті – показати, якими мотивами керувалися українці галицького села при виборі пари, тобто при одруженні, при розлученні у 20–30-их роках ХХ ст., спробувати порівняти їх із попереднім історичним періодом.

Виклад основного матеріалу. У міжвоєнний період частими були повторні шлюби, що пов'язано із подіями Першої світової війни, загибеллю чоловіків на фронті та бажанням знайти щастя вдруге й економічно вижити. Саме економічна необхідність та тиск громади й церкви спонукали селян Галичини одружуватися вдруге. Думка представників сільської громади та священника була авторитетною, адже вона «направляла на шлях істини», виправляла девіантну поведінку селян, а відтак змушувала їх просити дозволу церковного суду припинити шлюб, наприклад, із чоловіком, який пропав безвісти на війні, і зрештою мати можливість узаконити нелегальні стосунки, тобто цивільний шлюб «на віру».

Здебільшого такі повторні шлюби були позбавлені будь-яких емоційних почуттів, ґрунтувалися на примушуванні зі сторони батьків. Більше того, щоб зберегти родинне майно в межах попередньої сім'ї такий шлюб заключався із неодруженим братом/сестрою колишнього чоловіка/дружини: «Суд визнав Івана померлим у польсько-українській війні, а його жінка, яка мешкає під одним дахом з матір'ю і братом покійного, допустилися гріха – мають дитину – хочуть мати можливість законно повінчатися» [8, с. 26].

Застосовуючи примус, батьки виправдовували його благородною метою – вони буцімто намагалися втримати відповідний економічний та соціальний рівень життя родини у сільському середовищі. Останнє, до слова, не перешкоджало процесу примушування до шлюбу, ба більше – підтримувало авторитетний чи авторитарний статус батьків у цьому питанні, вважаючи, що: «...батьки змушують дитину, а потім жите якомсь склеїться» [1, с. 10]. Архівні матеріали рясніють даними про примушування батьками до шлюбу сільської молоді міжвоєнного ХХ століття: «Обі сторони...діяли під примусом родичів, котрі погрожували, що не дадуть жадного майна» [6, с. 2]; молода жінка згадувала: «Мене вдома б'ють, гонять за него і мушу робити як кажуть» [5, с. 1].

Часто прагматичні батьки чинили психологічний тиск на своїх неповнолітніх (навіть чотирнадцятилітніх) доньок. Тому й поширеними серед селян Галичини у першій половині ХХ століття були ранні шлюби з економічних мотивів. Батьки чи опікуни навіть писали звернення до церковного суду, у якому просили надати дозвіл на церковний шлюб для їх неповнолітніх дітей. Доходило до того, що у випадку відмови суду, батьки підробляли офіційні документи, метрики: «Батько навіть підробив свідоцтво народження доньки, якій на час вінчання було не 16, а 15 років» [1, с. 46].

У подібній ситуації були сироти, позашлюбні діти (адже вони не мали права на батьківське прізвище та спадщину рідного батька), неодружені матері (покритки) та дівчата з бідної багатодітної родини. Страждання цих вразливих категорій дівчат не надто цікавило родину, сусідів, священника, який: «...при передшлюбнім протоколі казав: «Шкода вашої дитини», але звінчав» [5, с. 2].

Архівні матеріали чітко підтверджують, що при укладанні шлюбів між сільською молоддю Галичини романтичні почуття переважно були відсутніми, а примушування до них було характерною ознакою сільського повсякдення у сімейній сфері. На останнє вказують поведінка наречених, їх настроїв і моральне налаштування перед шлюбом. Та найбільше вражає брутальна зневажлива поведінка нареченого, який, як написано в одному з судових протоколів, «під час самого весілля єю (наречену. – *Авт.*) побив, грозив, що єї повісить» [1, с. 5]. На іншому весіллі наречений Гарасим «...єї (наречену. – *Авт.*) перед вінчанєм друлив (*штовхнув. – Авт.*) до стіни так, що дівки клали єї воду на голову» [3, с. 31].

Очевидно, що примушування до шлюбу та фізичне й сексуальне насильство чоловіка над дружиною в галицькому сільському середовищі 20–30-их рр. XX століття було нормою, адже як вважали самі священники «...Людність місцевості має кров дуже остру, має натуру підпалену і тому грубість поведень в родині єсть на порядку деннім – но помімо того в купі живуть» – так написано в архівному протоколі [2, с. 6].

До 30-их рр. XX століття сільське населення на Галичині залишалося консервативним, закритим, тому сім'ї створювали у межах своєї релігійної громади. Водночас не заборонялися шлюби римо-католиків із греко-католиками. Так, дівчатокатолички часто просили дозволу одружитися із чоловіком греко-католицького стану [4, с. 19], а багатодітні вдівці-свангелісти натомість брали шлюб із вдовцями греко-католичками [7, с. 1].

До укладення шлюбу молодь мала можливість спілкуватися лише в межах свого села, що зрештою впливало на вибір пари. Така локально-територіальна обмеженість була характерною і для XIX століття. Це призводило до суперечностей і проблем, бо створити сім'ю і знайти пару було складно. Нестача чоловіків у селах стала причиною одруження між кровними, а потім – частого клопотання про розлучення.

Розлучення як історичне явище на українських землях уперше зафіксовано у другій половині XI – на початку XII ст. у законах князя Ярослава. Щоправда, тогочасне законодавство дозволяло розлучення лише в одному випадку – через подружню зраду з боку жінки [12, с. 256]. Із запровадженням християнства Церква намагалася взяти під свій контроль сферу шлюбно-сімейних відносин. Так, за церковним правом можна було розлучитися у випадках: порушення подружніх обов'язків, нездатності до інтимного життя протягом трьох років, захворюваності одного з членів подружньої пари заразною хворобою тощо [12, с. 257]. Але церковні закони здебільшого не діяли. Коли один із членів подружжя мав намір розлучитися, то зазвичай утікав із села, а його батьки сплачували на користь іншої сторони «розвідне» або «вихідне» [12, с. 260].

Як засвідчують документи, упродовж XVI–XVIII ст. шлюб по-суті був громадянською угодою, яку укладали, розривали чи скасовували. Відповідно розлучення здійснювалося після внесення певної суми старості через цивільний суд, без участі церковної влади. Про факт укладення чи розірвання шлюбу повідомляли до старостинського уряду, а відтак сплачували при цьому

мито – «поємщину», «розводи», «куницю» [13].

У XIX ст. розлучення було великою рідкістю серед галичан. Однак потрібно уточнити, що стосувалося це міського населення, яке здебільшого було польським. Католики могли вимагати лише сепарації, припинення майнових відносин та інтимних стосунків, але розлучитися повноцінно не могли, тому і права вступати у новий шлюб не мали [10, с. 91].

Як зазначає дослідниця І. Черчович, на рубежі XIX–XX ст. ініціаторами розірвання чи скасування шлюбу серед міського населення Галичини частіше були жінки, аніж чоловіки, хоча це траплялося у край рідко. Головною причиною тогочасних розлучень була подружня зрада з боку чоловіка. Статус розлученої жінки залишав бажати кращого: вона мала повернутися до батьківської оселі. Сільська громада до факту розлучення ставилася негативно. Відповідно на розлучену жінку сипалися «насмішки, яких ані уникнути, ані заглушити не можна» було [17].

За статистикою початку XX ст., серед сільських жителів України розлучених було лише 0,6 осіб на 100 тис. населення [18, с. 70]. Сільська громада визнавала розлучення у випадку неспроможності народити дітей, пияцтва чи марнотратності чоловіка [12, с. 260]. Сільські уряди на Бойківщині та Гуцульщині з метою уникнення чи зменшення розлучень прикріплювали за марнотратними чоловіками авторитетних господарів, які контролювали їх витрати і розгульний спосіб життя [11, с. 70]. На початку XX ст. на Галичині та Закарпатті Українська Греко-Католицька Церква та громада практикували превентивні «шлюби тверезості», при укладенні яких молоді присягали на Біблії про відмову від алкоголю [18, с. 101]. Після Першої світової війни однак роль громади знецінюється, нівелюється, а сімейні конфлікти вже регулюються повітовими судами [11, с. 71].

Вважаємо, що існування до кінця XIX ст. у деяких народів Європи так званого звичаю пробного шлюбу теж превентивно регулювало та зменшувало кількість розлучень у майбутньому. Зокрема у чехів, відповідно до цього звичаю дівчина після змовин і до церковного вінчання жила в хаті нареченого, але якщо вони не уживалися, то вона поверталася до оселі своїх батьків. Подібний пробний шлюб для перевірки здатності до народження дітей побутував і серед ірландців. Полягав він у з'єднанні рук парубка і дівчини на ярмарковій площі. Через рік молоді, які «не підійшли один одному», знову приходили на площу, ставали спиною один до одного і розходилися.

Українська галицька сім'я у 20–30-их роках ХХ ст. функціонувала в умовах польської окупації. Асиміляція поляків поєднувалася із проблемою аграрного перенаселення [14, с. 37], що призвело до масової еміграції українських селян до Канади, США та інших країн і негативно вплинуло на особисту долю кожного емігранта, на його родинне та сімейне життя й призводило до розлучень.

На функціонування сім'ї, на розлучення впливали війни – Велика війна, війна з поляками (1918–1919). На війну були мобілізовані до війська десятки тисяч чоловіків, які помирали від епідемій, гинули на полях військових боїв, пропадали безвісти тощо. Тимчасова розлука у сім'ях затягувалася на роки чекання та страждання. Ці фактори мали негативний вплив і на сім'ю як на малу соціальну групу (адже вони руйнували внутрішні сімейні зв'язки, емоційне та сексуальне життя членів подружжя, їхній побут тощо), і на соціальну рівновагу та звичний повсякденний триб усього села.

У часі міжвоєнної церковної власті по селах превентивно регулювали, контролювали та не допускали розлучень між молодим подружжям. Відповідно до такої місії, священникам доручалося «не допускати до...таких супружеств, о котрих нема що...надії, що супруже будуть жити з собов по законах Божих і церковних» [9, с. 3]. Проте реальне повсякдення у сфері сімейного життя було зовсім іншим. Так, розлучення селяни сприймали як соціальну драму, проте його факт ставав щораз звичнішим явищем сільських буднів на фоні еміграції та війни.

Жінки частіше, ніж чоловіки ставали жертвами примушування до шлюбу, оскільки ні сільська громада, ні родина не зважали на кохання та особисте щастя молодих; для них майновий стан, земля, худоба, загалом добробут були набагато важливішими. Часто такий примус ставав головною причиною для розлучення і супроводжувався, так би мовити, рядом додаткових причин: неморальністю чоловіка, застосування ним фізичного насильства, наявності родинного зв'язку між молодою парою. Власне примус до шлюбу вважався істотною канонічною причиною, через яку клопоталися до суду про його скасування. Потішно, що суд таки завжди його скасовував.

Законом недійсними визнавалися шлюби, при яких застосовувалося примушування до їх укладення; шлюби між кровними родичами; у яких один із членів подружжя на той час вже перебував у шлюбі. Остання причина вважалася бігамією. Подружжя зрада натомість не вважалася селянами

вагомою причиною для розладу в сім'ї. На ній більше артикулювало міське населення Галичини, причому подружньою невірністю «грішили» здебільшого чоловіки. Ще за австрійських часів у сімейному законодавстві було прописано, що жінка має розумно ставитись до нетривалої зради свого благовірного, бо «стислий зв'язок чоловіка з третьою особою не дорівнює перелюбству і якщо такий зв'язок тривав короткий час, не можна вважати це за непорядне поведіння» [17].

Сфера сімейних відносин сільського українського населення Галичини гостро «відчувала» на собі вплив політичних подій та процесів в умовах боротьби за державність та її втрату. Під час розпаду Австро-Угорської імперії в 1918 р. західні українці воюють із поляками за право жити у своїй незалежній державі. Завершилася ця боротьба, як відомо, поразкою. На мікрорівні для кожної окремої сім'ї глобальні військові конфлікти стають часом, коли поширеними стають арешти, доноси, випробування на вірність і зрештою розлучення.

Висновки. При одруженні та розлученні сільський соціум Галичини послуговувався різними мотивами та причинами, що ґрунтувалися на канонічних вимогах церкви та звичаєвого права. Якщо до кінця ХІХ ст. при одруженнях та розлученнях переважали норми останнього, то з початку ХХ ст. – превалювали впливи церкви. Серед основних причин одруження (зокрема й повторного), ранніх шлюбів, розладу в сім'ї чи визнання шлюбу недійсним у 20–30-их рр. минулого століття були економічні (майнові), канонічні – примус до шлюбу, шлюб між близькими родичами, бігамія, неправильність у церемонії вінчання, формальне уневажнення шлюбу для узаконення давно існуючого «дикого супружа». Інші поширені причини розлучень – аморальна поведінка, наявність психічної чи фізичної хвороби, жорстокість, погрози шлюбного партнера, побої. Цікаво, що сільське середовище не вважало подружню зраду вагомим аргументом для припинення чинності подружжя. Всі ці причини особливо гостро артикулюють в умовах еміграції та військових часів, коли довга розлука чоловіків та дружин тривала роками. Атмосфера невизначеності, матеріальної та емоційної нестабільності впливала не лише на сім'ю як на малу соціальну групу, але й на соціальну рівновагу й повсякдення всього села, що ставало причиною масових звернень селян до церковного суду з метою припинення чинності шлюбу через загибель чоловіків на війні та узаконення повторних цивільних шлюбів.

Список літератури:

1. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІА України у Львові). Ф. 201. Оп. 2 а. Спр. 211. 54 с.
2. ЦДІА України у Львові. Ф. 201. Оп. 2 а. Спр. 223. 55 с.
3. ЦДІА України у Львові. Ф. 201. Оп. 2 а. Спр. 258. 68 с.
4. ЦДІА України у Львові. Ф. 201. Оп. 2 а. Спр. 316. 19 с.
5. ЦДІА України у Львові. Ф. 201. Оп. 2 а. Спр. 360. 11 с.
6. ЦДІА України у Львові. Ф. 201. Оп. 2 а. Спр. 394. 29 с.
7. ЦДІА України у Львові. Ф. 201. Оп. 2 а. Спр. 420. 17 с.
8. ЦДІА України у Львові. Ф. 201. Оп. 2 а. Спр. 451. 27 с.
9. ЦДІА України у Львові. Ф. 201. Оп. 2 а. Спр. 558. 30 с.
10. Воробель У. Б. Інститут окремого проживання (сепарація): історико-правові аспекти. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ: серія юридична*. 2017. № 2. С. 90–103.
11. Горинь Г. Громадський побут сільського населення Українських Карпат (XIX – 30-ті роки XX ст.). Київ: Наукова думка, 1993. 199 с.
12. Гошко Ю. Звичаєве право населення Українських Карпат та Прикарпаття XIV–XIX ст. Львів: Ін-т народознавства НАН України, 1999. 336 с.
13. Ісаєвич Я. Д., Федорів О. Р. Сімейний побут. Становище жінки. URL: <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult207.htm> (дата звернення: 25.05.2023).
14. Качараба С. Еміграція з Західної України (1919–1939). Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 415 с.
15. Пасіцька О. І. Соціально-економічна діяльність українців Галичини (1919–1939): (дис. ... докт. іст. наук: 07.00.01 – Історія України, 07.00.02 – Всесвітня історія). Львів, 2019. 599 с.
16. Петренко І. Шлюбно-сімейні відносини українців у другій половині XVIII ст. Монографія. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2009. 119 с.
17. Черчович І. Подружні зради в галицьких сім'ях кінця XIX – початку XX століття. URL: <http://uamoderna.com/md/cherchovych-galicia-adulteryI> (дата звернення: 15.06.2024).
18. Чмелик Р. Мала українська селянська сім'я другої половини XIX – початку XX ст. (структура і функції). Львів: Ін-т народознавства НАН України, 1999. 142 с.
19. Чорній П. Етнічні групи Галичини міжвоєнного періоду: міжетнічне (спів)життя та соціокультурні трансформації: монографія. Львів: Ін-т народознавства НАН України, 2018. 316 с.

Voitovych N.M., Denys I.Z. THE MARRIAGE AND THE DIVORCE OF THE UKRAINIANS IN GALICIA IN THE 1920–30s

The purpose of the study is to uncover the main reasons/motives for marriage and divorce among the Ukrainians in Galicia in the 20–30 s of the 20th century. *The research methodology* is based on the principle of historicism, as well as on general scientific and specific scientific methods, primarily the comparative-historical method. Priority was given to the study of archival documents and ethnographic literature which made it possible to analyze and compare data related to marriage and family dating back to the early 20th century with the data of the 19th century. *The scientific novelty* of the study lies in the fact that the motives and reasons for the Ukrainians marriage and divorce in Galicia in the 1920–30 s have been analyzed on the basis of elaborated archival court cases for the first time in the Ukrainian historical science. The factual materials and theoretical generalizations presented in the article are important for understanding the socio-economic and socio-political realities inherent in the then Galician rural society. **Conclusions.** Going through the marriage and divorce, the Ukrainian peasants of Galicia were guided by various motives and reasons, relying mainly on the canonical requirements of the Ukrainian Greek Catholic Church and the law of custom. Among the main reasons for the marriage, family discord or marriage annulment in the interwar period were economical (property), canonical ones, i.e. forced marriage, marriage between close relatives, bigamy, formal termination of marriage to legitimize the long-standing «wild spouse». Other common reasons included immoral behavior, mental or physical illness, abuse, threats from a spouse, assault and battery. At the same time, adultery was not considered in rural areas a good reason to terminate the marriage. All these reasons were brought to the foreground in the context of emigration and wartime, when the separation of husbands and wives had lasted for years.

Key words: Galicia, the Ukrainians, marriage, divorce, marital and family relations, family, daily life.